

Emilio Gentile, *Φασισμός: ιστορία και ερμηνεία*,
Ασίνη, 2007, 334 σελ.

Η μελέτη και η κατανόηση του φασιστικού φαινομένου και ευρύτερα των ολοκληρωτισμών του 20ού αιώνα είναι μια συζήτηση που στην Ευρώπη έχει βάθος 50 ετών. Εδράζεται στην προσπάθεια του ευρωπαϊκού Δυτικού κόσμου να συλλάβει, να κατανοήσει και να διαχειριστεί τη μεγάλη αυτή σκιά που σκεπάζει το είδωλο του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Ένα είδωλο που ως αυτοεικόνα του ανώτερου λευκού αρσενικού έχει πολυλατρευτεί από τους Ευρωπαίους και Βορειοαμερικανούς μέχρι και την περίοδο του Μεσοπολέμου, έχει αποτελέσει το κεντρικό όχημα που οδήγησε στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, για να αποδομηθεί από τη δεκαετία του 1960 κι έπειτα. Προκαλώντας ποικίλους αφορισμούς, εντάσεις και συγκρούσεις, αναθεωρητισμούς και καταγγελίες για αναθεωρητισμό, η κουβέντα αυτή ξανανοίγει μετά το 1989, μετά την κατάρρευση των καθεστώτων του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και τη χρεοκοπία του παραδοσιακού κομμουνισμού. Το βιβλίο του Emilio Gentile (Emilio Tzenτίλε), *Φασισμός: ιστορία και ερμηνεία*, που μεταφράστηκε από τις εκ-

δόσεις Ασίνη συγκεντρώνοντας τόσο την πρόσφατη όσο και την παλαιότερη συζήτηση, επαναφέρει τη διάκριση των ολοκληρωτισμών, προσπαθεί να αποσαφηνίσει τα όρια και να ιστορικοποιήσει τα φαινόμενα εστιάζοντας στον ιταλικό φασισμό.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο επιχειρεί να απαντήσει στα κομβικά ερωτήματα αυτού του ευρύτερου προβληματισμού. Αντικρουόμενες απόψεις για τον τόπο και τη χρονολογία γέννησης του φασισμού, για το εάν συνιστά αυτόνομο πολιτικό κίνημα ή είναι επιδερμική έκφραση και απόρροια άλλων, όπως η αντιπρολεταριακή αντίδραση της αστικής τάξης, αλλά και η χρεωμένη σε αυτόν «απόλυτη ιστορική αρνητικότητα» οδηγούν σύμφωνα με τον Gentile σε μια στέρωση της διακριτής ύπαρξής του. Ταυτόχρονα, άλλοι ερευνητές αμφισβητούν συνολικά την ύπαρξη οποιουδήποτε είδους ολοκληρωτισμού καταλήγοντας να αποφασιστικοποιούν το φασισμό. Έτσι, ο ιταλικός φασισμός μορφοποιείται σε ένα γεγονός περισσότερο κομικό παρά τραγικό, ένα είδος θεατρικής φάρσας συλλογικής υποκρισίας που παιζόταν

για είκοσι χρόνια από τους Ιταλούς κάτω από τη σκιά μιας προσωπικής δικτατορίας ηπίως αυταρχικής, που γενικά δεν θα έκανε μεγάλη ζημιά στην Ιταλία αν δε διαφθειρόταν από τη ναζιστική Γερμανία, η οποία την μπόλιασε με το ρατσισμό και τον αντισημιτισμό και την οδήγησε στην καταστροφή. Υποβαθμίζεται σε «μουσολινισμό» εκκενωμένο από τους ίδιους τους φασίστες. Απέναντι σε αυτήν την πολύπλευρη «αποδόμηση» του φασιστικού φαινομένου ο συγγραφέας δηλώνει ότι «προτίθεται να αποκαταστήσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του φασισμού παρουσιάζοντάς τον χωρίς δαιμονοποιήσεις και χωρίς επιείκεια, όπως υπήρξε ιστορικά, δηλαδή ως ένα πολιτικό φαινόμενο σύγχρονο, εθνικιστικό, επαναστατικό, ολοκληρωτικό, ρατσιστικό και ιμπεριαλιστικό, αποφασισμένο να καταστρέψει τον δημοκρατικό και φιλελεύθερο πολιτισμό, προτεινόμενο ως ριζοσπαστική εναλλακτική στις αρχές της ελευθερίας και της ισότητας», όπως αυτές διαμορφώθηκαν από την εποχή του Διαφωτισμού και τις δημοκρατικές επαναστάσεις των προηγούμενων αιώνων. Απέναντι στις απόψεις που αναζητούν εναγωνίως πρωτοφασισμούς, ο Gentile επιμένει σταθερά ότι οι συνθήκες γέννησης και επιτυχία του φασισμού δημιουργήθηκαν αποκλειστικά κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τόσο ως αποτέλεσμα του ίδιου του πολέμου όσο και των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών, πολιτιστικών και ηθικών αναταραχών που προκάλεσε ο πόλεμος. Αυτά ήταν η ίδια η εμπειρία του πολέμου που αναζωπύρωσε τον εθνικισμό ανα-

πτύσσοντας ένα λόγο «για λειψή νίκη» και η αντίδραση απέναντι στα επαναστατικά και κομμουνιστικά κινήματα που αμφισβήτησαν συνολικά το ιταλικό έθνος. Σύμφωνα με τον ίδιο, η «έννοια του “πρωτοφασισμού” επιβλήθηκε εξαιτίας μιας “ανάποδης” ανάγνωσης της ιστορίας, μια ανάγνωσης εξαρτώμενης πάντα από ένα τελεολογικό στερεότυπο που προανήγγειλε την αναπόφευκτη πολιτική έκβαση συγκεκριμένων πολιτιστικών ρευμάτων». Αντιπαρέχεται τις ερμηνείες που βλέπουν το φασισμό ως αίρεση του μαρξισμού, ως ατελή κομμουνισμό, ως αδελφό-εχθρό του λενινισμού και του σταλινισμού, και άλλες παρόμοιες ιδεολογικές συγγένειες, που ανάγονται στο γενεαλογικό δέντρο του ιακωβινισμού, υποτιθέμενη μήτρα όλων των ολοκληρωτισμών. Αρνείται την ύπαρξη ενός αιώνα του φασισμού ή ενός διεθνούς φασισμού κάνοντας λόγο για κινδύνους που εγκυμονεί ένας «φασισμός γενικής χρήσης», ο οποίος ταξινομεί κάτω από μια κοινή ταμπέλα εντελώς διαφορετικά έως εχθρικά μεταξύ τους ρεύματα. Το φαινόμενο του φασισμού γεννήθηκε στην Ιταλία (μαζί του γεννήθηκε και ο ολοκληρωτισμός), μέσα στις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες και το ορίζει επακριβώς με βάση τα ιστορικά στοιχεία του ιταλικού φασισμού. Περιγράφει το φασισμό ως αντιιδεολογία που καταλήγει σε ιδεολογία, μια ιδεολογία πάνω απ’ όλα του κράτους. Ως τέτοιος ήταν ταυτοχρόνως «το αντίθετο της κομμουνιστικής ιδεολογίας, που είναι ιδεολογία της κοινωνίας στο βαθμό που στοχεύει στην πραγματοποίηση μιας

κοινότητας ελεύθερων και ίσων ανθρώπων. Ο φασισμός, αν και αντιλήφθηκε τη σημασία των μαζών στη σύγχρονη κοινωνία, δεν ήταν μια ιδεολογία μαζών γιατί δεν αναγνώριζε σε αυτές το δικαίωμα και την ικανότητα να εκφράζουν πολιτικές ιδέες καθώς και να κυβερνώνται μόνες τους σύμφωνα με τις αρχές της ισότητας και της ελευθερίας». Γι' αυτό το λόγο, καταλήγει ο συγγραφέας, ο φασισμός όχι μόνο δεν είναι ιδεολογικό παιδί της Γαλλικής Επανάστασης, αλλά η ίδια η απόρριψή της. Στη συνέχεια, πραγματεύεται το ερώτημα κατά πόσο ο φασισμός ήταν επανάσταση. Ο ίδιος απαντώντας καταφατικά θεωρεί μάλιστα το ζήτημα λυμένο και αρκετά μελετημένο. Συμφωνώντας μεταξύ άλλων και με την ανάλυση του Πουλαντζά, υποστηρίζει πως είναι η επανάσταση των μικροαστικών και μεσαίων τάξεων, που επιδιώκουν ένα νέο κράτος. Το γεγονός ότι τα αποτελέσματα της επανάστασης είναι αναντίστοιχα του στόχου δεν αναιρεί την επαναστατική φυσιογνωμία του φασισμού, αφού ούτε ακόμη και σε αυτήν τη Γαλλική Επανάσταση δεν υπήρξε καθολική ρήξη με το παρελθόν, αλλά ούτε και στην Οκτωβριανή Επανάσταση ο στόχος πραγματοποιήθηκε. Στο σημείο αυτό επιχειρεί μια ερμηνεία της ήττας του οράματος του Λένιν για την αυτοκυβέρνηση της κοινωνίας, βασισμένος σε μια ανάλυση προερχόμενη μάλλον από τον Παρέττο, η οποία θέλει τελικά οι μάζες να μην μπορούν να ακολουθήσουν την πρωτοπορία, να αδιαφορούν και να μην πολιτικοποιούνται, ώστε να αναλαμβάνουν το ρόλο που ήθελε να τους προσδώσει η

μπολσεβίκικη ηγεσία. Οπότε αναγκαστικά ο Λένιν χρησιμοποίησε τα εργαλεία του προηγούμενου καθεστώτος. Αρνείται το διαχωρισμό του μουσολινισμού από το φασισμό, αν και διαβλέπει στοιχεία σύγκρουσης μεταξύ των δύο αυτών. Αυτή τη σύγκρουση θα πραγματώνεται τελικά στη σχέση φασιστικού κόμματος και φασιστικού κράτους. Για τον Gentile, ο φασισμός είναι μια καθαρή πολιτική θρησκεία με δικά της μυστικιστικά και λατρευτικά σύμβολα, βασισμένη στον ανορθολογισμό και τις τελετουργίες και τους μύθους δημιουργώντας μια κοσμικού τύπου θρησκευτική λειτουργία. Η καλύτερη πραγμάτωση αυτής της μυστικιστικής λειτουργίας λάμβανε χώρα τη στιγμή της μέθεξης που βίωνε το πλήθος κατά την επαφή του με τον ηγέτη του. Στο σημείο αυτό αναφέρεται στο συμβιβασμό της εκκλησίας, αλλά και στις κριτικές που εμφανίστηκαν, αν και αργά, σε αυτήν την παραβίαση της συμφωνίας που στην πραγματικότητα πέτυχε ο φασισμός δημιουργώντας μια νέα κοσμική λειτουργία. Επιχειρεί να διαπιστώσει το αποτέλεσμα του ανθρωπολογικού πειράματος των Ιταλών φασιστών και του Μουσολίνι, δηλαδή τη φιλοδοξία τους να πραγματοποιήσουν μια «ανθρωπολογική επανάσταση» ώστε να δημιουργήσουν μια νέα ιταλική φυλή ηγεμόνων, κατακτητών και εκπολιτιστών. Αυτό το εγχείρημα της αναμόρφωσης και ο μύθος του Νέου Ιταλού του ολοκληρωτισμού θάφτηκε όμως κάτω από τα ερείπια του ηττημένου ολοκληρωτικού κράτους. Καταλήγει στη σημαντική επισήμανση της νεωτερικότητας του ολοκληρωτισμού και του φασισμού,

καθώς είναι ένα κίνημα που δεν θέλει να επιστρέψει στο παρελθόν, ακόμη και όταν έχει πρότυπο τη ρωμαϊκότητα. Αντιθέτως, θέλει να δημιουργήσει μια νέα ρωμαϊκότητα στο μέλλον, ονειρεύεται μια νέα κοινωνία, έναν νέο άνθρωπο, προϊόν της βιομηχανικής εποχής, που όμως θα έχει επιλύσει όλα τα προβλήματα που αυτή έχει επιφέρει. Αυτό δεν αθώνει όμως το φασισμό, δεν τον επενδύει με θετικό πρόσημο ούτε τον αποκαθιστά, όπως κάποιοι επικρίνουν ότι τελικά πράττει ο Gentile με αυτές τις διαπι-

στάσεις του. Είναι αυτό, θα λέγαμε εμείς, που ο Jeffrey Herf (Τζέφρι Χερφ) στη μελέτη του για το ναζισμό όρισε ως «αντιδραστικό μοντερνισμό». Και πράγματι, ο φουτουρισμός υπήρξε θεμελιακό ιδεολογικό στοιχείο στον ιταλικό φασισμό και ο Gentile βασίζει την ερμηνεία του για τη φασιστική νεωτερικότητα πέρα από τον ίδιο τον μοντερνικό λόγο των φασιστών και σε αυτήν τη στενή και άρρηκτη σχέση ιταλικού φουτουρισμού και ιταλικού φασισμού.

Κώστας Παλούνης

Roger Penrose, *Αναζητώντας την πραγματικότητα: ένας πλήρης οδηγός των νόμων του σύμπαντος*, Γκοβόστης, 2004, 1228

Αναζητώντας την πραγματικότητα: έτσι τιλοφορείται η πρόσφατη κυκλοφορία (από τις εκδόσεις Γκοβόστης) ενός έργου του πολύ γνωστού μαθηματικού Roger Penrose – απόδοση του πρωτότυπου τίτλου (2004) *The Road to Reality* (Ο δρόμος προς την πραγματικότητα). Συμπαθέστερος, νομίζω, ο ελληνικός τίτλος αφού ο αγγλικός μοιάζει να δείχνει με το δάκτυλο το δρόμο προς την «πραγματικότητα». Αντιθέτως, κάπως αλαζονικά προκαλεί ο ελληνικός υπότιτλος: *έναν πλήρη οδηγό των νόμων του σύμπαντος*.

Φαντάζομαι λοιπόν πως ο φίλεργος αναγνώστης που θα σπεύσει προς τον ογκώδη αυτόν τόμο έχει ήδη προσβληθεί από την αρχαία απορία *τι είναι «πραγ-*

ματικότητα»; Ακόμη κι αν αιθεροβατεί πως «κόσμος κι όνειρο ένα πράγμα», ούτε τότε παύει να παίρνει θέση στο ερώτημα, αφού «πράγμα» και «πραγματικότητα» συμπορεύονται. Αυτή η ποιητική άρνηση της πραγματικότητας γίνεται ίσως πιο ουσιαστική και περίπλοκη αν κανείς απορρίψει π.χ. το ένα σκέλος αυτού που συνήθως ονομάζουμε «πραγματικότητα», την *κίνηση* – το άλλο, η *ύλη*.

Αυτή ακριβώς η απόρριψη είχε φέρει δεινή ταραχή σε λαμπρά αρχαία πνεύματα που εξετάζαν τα περίπλοκα επιχειρήματα για το πώς *«ιπτάμενον βέλος έστηκεν»* ή για χελώνες που ντρόπιαζαν τον γοργοπόδαρο Αχιλλέα. Από την άλλη πλευρά, ο πρακτικός νους είχε πάντα τον